

Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război

de Camil Petrescu

Romanul a apărut în anul 1930. Despre elaborarea romanului, autorul însuși spune că: “A fost o ardere continuă, mistuitoare, în care rândurile se chemau unele pe altele, fără nici un fel de răgaz, sfârșită după luni și luni de trudă a condeiului, odată cu căderea ultimelor frunze în băltoacele ploilor de toamnă, lăsându-l pe autor bolnav în pat pentru multă vreme”.

Criticul G. Călinescu, înțelegând cel mai profund noutatea romanului îl caracterizează drept “... o proză superioară”.

Stări de conștiință legate de război și personaje de front, abia schițate în Ciclul morții, sunt reluate, în dimensiuni mai ample, în romanul Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război, în care găsim precizarea că: “drama războiului nu e numai amenințarea continuă a morții, măcelul și foamea, cât această permanentă verificare sufletească, acest continuu conflict al eului tău, care cunoaște astfel ceea ce cunoștea într-un anumit fel.” Ținând să ajungă la maximum de veridicitate și autenticitate, C. Petrescu sondează sistematic straturile profunde ale conștiinței. Exprimarea adevărului, fie el cât de crud, devine o normă morală fundamentală.

Romanul este alcătuit din două cărți aparent distincte. Prima carte cuprinde monografia analitică a sentimentului geloziei, ca element psihic dominant în viața sufletească a lui Ștefan Gheorghidiu. Nu este o analiză de psihologie generală, ci analiza sentimentului trăit de personaj în condiții date, cele ale unei societăți cuprinse de febra afacerilor prilejuite de pregătirea intrării în război și de participarea la război. A doua carte este propriu-zis jurnalul de campanie al autorului împrumutat eroului din roman. Integrarea acestui jurnal în roman i-a schimbat caracterul de notări zilnice, documentare, iar arta scriitorului i-a dat autenticitatea unei experiențe dramatice, în care eroul a dobândit înțelesurile profunde ale vieții și soluțiile juste ale chinurilor din conștiința lui stăpânită de gelozie.

Cele două cărți se îmbină într-o unitate de compoziție de largă viziune structurală; ele sunt două părți care se alătură cronologic, sudura lor nu este o juxtapunere, ci o sudură organică în care problema primei părți se rezolvă prin experiența din a doua carte, ca un triumf moral al personajului principal.

Această unitate compozițională o relevă și titlul romanului, care subliniază că ultima noapte de dragoste este și întâia noapte de război. E noaptea punctului de sudură care unifică consubstanțial cele două părți.

Așadar în structura romanului distingem două nervuri fundamentale: una socială și una psihologică și ele aparțin celor două planuri: unul subiectiv care vizează descrierea monografică a unei iubiri, în toate fazele ei, de geneză, de stabilizare și de acord al afectului cu spiritul la cote superioare și de declin, și un plan obiectiv care vizează fundamentul pe care se desfășoară o lume, un întreg univers în care se consumă experiențe. Cele două planuri se dezvoltă paralel și uneori se și interferează.

În planul subiectiv ca și la Proust, memoria reînvie întâmplări trecute, dar la Camil Petrescu conștiința selecționează acele fapte care vor contribui la dezvăluirea adevărului. Retrăirea explică și sistematizează fapte care vor conduce la opțiunea finală. Eroul principal, Ștefan Gheorghidiu, se aseamăna cu eroii lui Stendhal, pentru că și acesta își înzestra personajele cu energie, virilitate și loialitate.

În conștiința sa se derulează, într-o rememorare dramatică, viața lui interioară, supusă unei autoanalize, pentru a discerne adevărul iubirii lui. E o iubire pură, ideală și absolută care este pătată de infidelitatea soției sale Ela?

Ștefan Gheorghidiu se căsătorise cu Ela din dragoste, - el student la Filozofie, ea studentă la Litere - o dragoste care aducea în viața lui de student sărac unica bogăție spirituală pe care o năzuia. Dar o moștenire neașteptată, lăsată lui de Tache Gheorghidiu, unchiul său foarte bogat, îi transformă viața. Atrasă în lumea marii burghezii, Ela se adaptează la morala acesteia. Noua sa condiție socială o conduce la mondenitate și cochetărie erotică. Dragostea pentru soțul ei cade în conformism conjugal, folosit cu iscusință ca să se apere. În psihologia lui Ștefan Gheorghidiu explodează gelozia; sentimentul devine exclusiv dominant și-l torturează. De la nevoia de dragoste absolută la gelozia chinuitoare - iată procesul sufletesc al lui Gheorghidiu.

Analiza psihologică, pe care o urmărește autorul, atinge profunzimi neexplorate și ea poartă amprenta autenticității, pentru că este o introspecție ascuțită a personajului.

De fapt, gelozia lui Ștefan Gheorghidiu apare ca o altă față, în fond firească, a intensității sentimentului său de dragoste, a setei sale după dragostea absolută.

Interesant pentru analiza sentimentului este episodul excursiei la Odobești, organizat de Anișoara, care avea mania excursiilor "în bandă". Femeia de lume, Ela, face în așa fel încât să-l aibă alături în mașină pe G., "dansatorul abia cunoscut cu două săptămâni înainte". Gândurile lui Gheorghidiu devin amare, și sufletul lui începe să fiarbă înăbușit. Excursia astfel devine o tortură pentru Gheorghidiu. Fiecare gest al soției sale lua proporții de cataclism al geloziei în conștiința lui.

Despărțirea a devenit iminentă, altfel risca desființarea lui ca personalitate. A fost o despărțire chinuitoare, cu căutări îndelungi, cu momente de nepăsări parțiale, cu intenții de împăcare, cu hotărâri întrerupte, cu aruncări orbești în mocirle instinctuale pentru a se răzbuna. Noua lui experiență nu-i scoate din suflet totuși dragostea pentru Ela; ea devenise parte componentă, din ființa lui. Împăcarea a fost "o beție de dureri amare, transformată în bucurii tari, cum se schimbă drojdiile zăcătorilor în alcool. Totul, trecutul îmi apărea acum clar, mai ales după noi explicații, mai ales după fericirea ei, acum nestăpânită".

Dar "fericirea" e scurtă: concentrat la Dâmbovicioara, Gheorghidiu și-aduce soția la Câmpulung ca să-i fie mai aproape. Aici trăiește însă "ultima noapte de dragoste" zvârcolindu-se din nou în apele tulburi, ale geloziei. Începe însă "întâia noapte de război". C. Petrescu a transpus în paginile romanului, războiul autentic, concret, fără idealizare romantică și fără grotescul naturalist, războiul crud și inutil, blamat de cei care îl duc efectiv, exploatat de cei care îl provoacă. Scenele prezentate sunt de un profund realism și ele par a fi notate la fața locului. Stările sufletești ce preced prima luptă denotă o prospețime răscolitoare. Pe front, se întretaie ordine contradictorii, tragicul întâlnindu-se cu absurdul; eroismul alternează cu panica. Împreună cu oamenii din plutonul său, Șt. Gheorghidiu, în retragerea din Transilvania, trebuie să asigure retragerea batalionului, iar acesta a diviziei. Dar tirul artileriei dușmane răstoarnă planul retragerii organizate. Capitolul Ne-a acoperit pământul lui Dumnezeu înregistrează situații dramatice, fiind o ilustrare excepțională, de înaltă realizare artistică, a unei psihologii a groazei și a panicii. Cu această experiență tragică, la care se adaugă altele, ulterior, Șt. Gheorghidiu acumulează o cunoaștere exactă a războiului și a realității în general, încât conștiința lui se limpezește de frământările minore care îi umpluseră sufletul de veninul geloziei. Înapoiat acasă după zilele de spital, în care și-a vindecat rana dobândită în război, Șt. Gheorghidiu este cuprins de o liniște caracteristică. Un bilet anonim îi dezvăluie că nevastă-sa îl înșeală "cu un individ Grigoriade, care e la cenzură, vezi bine". Când aceasta vine acasă, îi arată scrisoarea "zâmbind". La protestele și

explicațiile ei cu “platitudini încălecate”, îi spune cu același zâmbet binevoitor :”- Ascultă, fată dragă, ce-ai zice tu dacă ne-am despărți?”.

A doua zi se mută la hotel și-i lasă “absolut tot ce e în casă, de la obiecte de preț, la cărți... de la lucruri personale, la amintiri. Adică tot trecutul.”

Cel de-al doilea plan constituie fundalul pe care se desfășoară drama lui Ștefan Gheorghidiu, fundal concentrat pe două realități: moștenirea și războiul. Apoi moștenirea generează conflictul cu o seamă de personaje: mai întâi cu familia. Apoi la masa de la unchiul Tache, îl va înfrunța pe bătrânul avar și pe Nae Gheorghidiu, într-o scemă și decor balzacian, prin descrierea interiorului casei din strada Dionisie: “casă veche, mare cât o cazarmă”. Unchiul Tache este și el un personaj balzacian: ursuz, avar, bătrân. Locuia într-o singură cameră, care-i servea de sufragerie, birou, dormitor. Un alt personaj balzacian, doar schitat, pe care Gheorghidiu reușește să-l cunoască tot datorită moștenirii, este Vasilescu Lumânăraru, milionarul analfabet.

O lume de negustori îi înfățișează lui Gheorghidiu viața ca pe un imens hipodrom, în care toți joacă la întâmplare și câștigă la întâmplare.

Personaj balzacian este și Nae Gheorghidiu, îmbogățit prin zestre, ahtiat de a face cât mai multă avere, un Stănică Rațiu ajuns în stadiul de a fi considerat “unul din cei mai deștepți și mai periculoși oameni din țara românească”. Împrejurările moștenirii i-o dezvăluie pentru prima dată pe Ela într-o altă lumină. Intervenția acesteia i-o relevează vulgară.

Problema războiului, a intrării în război, apare, în prima parte a cărții, în gura proprietarului, a avocatului, lătrător și demagog. Problema războiului este dezbătută în tren, la Cameră, în ziarele vremii, Discuția din tren, ca și cele de la Cameră, reînvie spiritul lui Caragiale atât prin personaje cât și prin atmosferă.

În prima parte a cărții, problema războiului este dezbătută astfel, încât să justifice psihologic numeroasele motive și detalii care vor interveni în “jurnalul de front”, cum a fost considerată cea de-a doua parte.

Subiectul romanului analizează deci ascuțit tema căsniciei nerealizate, devenită calvar pentru cei doi soți care, neputând comunica în mod esențial, trăiesc într-un climat de suspiciune, gelozie și minciună. Este o poveste de dragoste cu accese dramatice de gelozie, interpolată în povestea, trăită aieva, a unui fragment din primul război mondial. Tragismul războiului schimbă optica eroului asupra lumii și a sensurilor ei.

Personajele. Eroul principal al romanului este un intelectual preocupat, în primul rând, numai de probleme de conștiință. Este un intelectual fin, care și-a făcut din speculațiile filozofice mediul fundamental în care se mișcă cu dexteritate. Faptul acesta îi dă o putere spirituală superioară, pe care o dorește unică și netulburată. Este, propriu-zis, o izolare de viața trepidantă a complicațiilor sociale, o evadare într-o lume în care domină numai spiritul filozofic, cu puterea lui de a gândi o altă orânduială. În această lume vrea s-o ridice și pe soția sa pentru a trăi o dragoste eliberată de contigentele comune ale vieții sociale, o dragoste care să fie numai a lor, numai a lui. Pasiunea lui St. Gheorghidiu izvorăște dintr-o metafizică a iubirii pure și absolute care spiritualizează actul erotic și acesta este și izvorul geloziei sale, care îl fac să se zbată între certitudini și îndoieli.

Ștefan Gheorghidiu este, cu toate acestea, un lucid. Sub luciditatea conștiinței sale, ca sub o lupă, sunt examinate și faptele Elei, și frământările din conștiința sa. Singurul adevăr pe care îl știe, este că o iubește pe Ela; această iubire îi dă coșmarul geloziei, deși neagă că ar fi gelos. Când “certitudinile” sale îl apropie de adevăr și hotărăște despărțirea, o face totuși sub rezerva unui îndoieli; este motivul ce va determina împăcarea ulterioară, dar și motivul care, spulberându-se, va pecetlui definitivă despărțire.

Și-a cunoscut Șt. Gheorghidiu soția, în esența feminității sale? Desigur. Dar a socotit că o poate aduce în sfera unei purități a iubirii, care să înfrângă obișnuitul, comunul, din relațiile sociale curente. Soția sa însă a rămas înăuntrul acestor relații, adaptându-se perfect.

Pe Șt. Gheorghidiu moștenirea însă nu l-a integrat în societatea burgheză a timpului său, ca pe soția sa; a rămas un neadaptat, un inadaptat superior pentru că revolta lui izvorăște din setea de cunoaștere și din credința că nu există salvare fără curajul adevărului. Este, deci, Șt. Gheorghidiu un învins? Este un învins în cadrul societății burgheze pe care o detestă și deasupra căreia se ridică. Dar el se desparte de soția sa- și implicit de anturajul acesteia - lăsându-i “tot trecutul”. Face acesta cu convingerea că nu poate aparține unei asemenea lumi. Moralicește, eroul nu este un învins. El a învins sentimentul geloziei, care îl dezumanizează; i-a nimicim dimensiunile, pe care le socotea “enorme”; a pus într-un raport just frământările din conștiință cu frământările obiective ale vieții sociale, cele din urmă cântărind mai greu în balanța conștiinței. Într-un cuvânt și-a învins trecutul și și-a salvat astfel personalitatea morală.

Ela, soția lui Gheorghidiu, nu înțelege valoarea morală a acestuia. Este o instinctivă pentru care dragostea este un joc de societate, în condițiile prielnice ale bogăției materiale. Nu sensul dragostei soțului ei o interesează, în fond, ci averea acestuia, ca platformă pentru cochetăria ei erotică. Luxul în care trăiește trebuie să aibă pentru ea un atribut sinequa nou: infidelitatea. Șt. Gheorghidiu îi dezvăluie lăcomia și vulgaritatea și i le alimentează lăsându-i cu mărinimie și dispreț suveran, o bună parte din avere. În gestul lui e o răzbunare, dar și o eliberare morală.

Tănase- Vasilescu- Lumânăraru și Nae Gheorghidiu sunt personaje prin crearea cărora Camil Petrescu părește problemele de conștiință, rămânând în planul social. Observația subtilă și exactă relevă tablouri demne de o largă frescă socială. Lumânăraru îl concurează pe Nae Gheorghidiu la cumpărarea unei fabrici de metalurgie, iar Nae Gheorghidiu, printr-o stratagemă bancară, îl anihilează pe Lumânăraru și-l scoate din concurență, umilindu-l. Asociația lor, este o asociație banditească, pusă sub egida “deșteptăciunii” politice a lui Gheorghidiu. În curând devin rechini ai războiului, făcând afaceri necurate cu dușmanul, în defavoarea țării. Cei doi asociați sunt tipuri balzaciene, pe care însă a utorul nu le dezvoltă până la capăt, dar le reia în romanul Patul lui Procust.